

GASSETTA ROMONTSCHA

Check post. N1501
Telefon Nr. 4

Prezi

d'abbonament: Per la Svizra annual fr. 6.—
per l'onn fr. 3.—. Pigi jester fr. 11.— e de
pagar ordavon. Per midadas d'adressa 20 ct.

Prezi

d'inscrucion: Pli spazi d'una lingia pintga de
9 colonnas: pli Grischun 15 cts. Per auters
cantuns: 20 cts. — Reclamas 70 cts. la lingia

Check post. N1501
Telefon Nr. 4

Compara mintg' jamma, la gievia sera

72. Annada

Expediziun: Stampa romontscha, Mustér

Flasta centenara dils Libers de Laax Radunonza della Romania. Ils Libers de Laax.

Vi eifer il casti
Arrav' in pur in di
E da sventiras el nuotzun sminava.
Il castelan denton
Laghegia giu dal conn
E ves' ils bos, ch'il pur d'arrar duvrava,
„Oreifers tiers de maz,
Quei dat per nies solaz!
Fumegls, predei dal crieu la buna preda!“
E gieiti giu els praus
Arrivan ils schuldaus,
Il liber pur de quels fa buca fèda.
„Puranchel seretegn,
Camond tier tei cheu vegn:
Quels tgaus ein requiri per segneria!“
„Quels tgaus ein buca vos,
Jeu drovel mez mes bos,
Naven, jeu sun mai staus sut tirania!“
Fumegls van tiel tgamun
En num dil nausch ladrun
E vulan trer siedora la stuera:
Cheu smeina cun raschun
Il pur siu dir bastun,
Ch'il lader tgula, fui cun schliata tschera.
Quei ves' il castelan
E per gl' agricolan
La sera ei malura arrivada.
Cheu vegn la garnischun
E senza remischun
Tut la familia vegn naven menada.
Mo libers sursilvans
Sedostan dals tirans,
Agid els cloman ord la vischinonza.
Ils libers de Fidaz
arrivan spert sil plaz
E spendran la familia ord fermonza. Fl. C.

Program.

Sonda ils 8 de sett. 1928.

Allas 2 s. m. Partenza dil til festiv dal vitg (Tului, sper Pensiun Waldheim) per Saissaftratga.
2¹/₂—4¹/₂ Cumin a Saissaftratga
Canzun: Il pesc, arma de Laax. Chor viril. Poesia de G. C. Muoth, comp. da Jos. Bovet.
Plaid d' Avertura dil mistral dils Libers:
Dr. Rudolf Toggenburg
Lectura dellas brevs de libertad.
Plaid festiv da Prof. Dr. P. Tuor.
Canzun festiva dils libers Sursilvans. Ch. viril.
Poesia de Fl. Camathias comp. da Jos. Bovet.
Plaid dil president della regeiza cantonala:
Dr. Vieli.
Canzun: Jeu sun in liber Sursilvan Ch. viril
Poesia de Fl. Camathias, comp. da Fr. Abt.
Scena drammatica: Seregurdei!
Scena drammatica da P. Maurus Carnot.
Plaid dil president della Romania:
Sur Primiziant Gion Cadalbert.
Plaid final dil representant de Sevgein:
redactur Giusep Demont.
Canzun nazionala: A Trun sut igl Ischi
4¹/₂ Retuorn dil til festiv
5—7¹/₂ Radunonza populara el curtin dil Hotel Seehof.
8¹/₂ Radunonza della Romania el Hotel della Posta.

Dumengia ils 9 de settember.

Allas 9 a. m. Messa cun allocuziun e riug per
ils defuncts della Romania.
Allas 10¹/₂ Radunonza de tractandas d. Romania.

Idea dil til festiv:

Il til festiv representa en duas gruppas costumadas la historia dils Libers de Laax: *il temps miez* cu els stevan sut igl imperatur e siu representant il cont ni ugau imperial, *il temps suenter 1428*, suenter l'acquista della cumpleina libertad, sco liber cumin.

*L'emprena grupp*a lai ver nus igl imperatur Frideric Barbarossa, co el, de retuorn dell'Italia, havend passau il Lucmagn, setrai encunter siu casti de Langenberg sper Laax, accompignaus dal signur dil casti e sia suita, ch' ein i encunter ad el. Temps: 1186.

*La secunda grupp*a representa il til tier il cumin el plaz tradicional de Saissaftratga. Mistral cun manti tgietschen ed il salter cun la spada entamaun a cavagl, avon els il stab de cumin, picher, schulader (pfiffer) e schumbraders en las colurs dil vegl cumin de Laax: blau e melen, suenter els ils geraus en mantials ners ed ils umens de cumin. Quater guardias (gaumers) e plirs guerriers pertgiran e franchiseschan la dertgira. Temps: 18 avel tschentaner.

Uorden dil til:

- I. Grupp historicala: Imperatur Frideric Barbarossa, signur e signura dil casti cun suita.
- II. Musica de Falera. Societads de mats de Laax e Sevgein .
- III. Grupp historicala: il til tier il cumin a Saissaftratga.
- IV. Delegaziuns dil Cantun, digl uestg de Cuera e della claustra de Mustér, dils cumins sursilvans e dellas vischnauncas vischinontas.
- V. La Romania, students e commembers honoraris. Delegaziuns d' autras societads romontschas.
- VI. Il pievel: affons, mattauns en costum, oravon quellas de Laax, silsuenter quellas de Sevgein, e finalmein era autras sco representantas dils Libers dado. Umens e femnas.

Remarcas.

1. La Vialfier retica dat ora sin tuttas sias staziuns bigliets de dumengia per Glion e Valendau-Sagogn, cun il dretg de turnar il medem di, sonda ils 8 de quest.

2. Il tren direct, che parta da Mustér las 11.23, seferma sin tuttas staziuns naven da Mustér entochen Valendau-Sagogn.

3. L'Administraziun postalha ha concediu extra cuorsas d' autos postals da Glion naven, all' arrivada dil tren dellas 10.21 da Mustér e dellas 13.20 da Cuera, da Fiem naven denter las 13¹/₄ e las 13³/₄. La cuorsa dellas 12.25 naven da Glion vegn rinforzada e dubliada. La sera denter las 7 e las 8 retuornan autos naven da Laax en omisduas direcziuns. Ins arriva tier la fiasta baul avunda partend da Mustér las 11.23, ni da Cuera las 12.10.

4. Duront che il til festiv passa per via nova e duront mintga plaid u producziun a Marcau ne Saissaftratga vegn il transit cun vitgiras (autos, carrs, velos etc) retenius.

5. En cass de schliat'aura vegn la fiasta refiersa sil di suenter, dumengia ils 9 d. q. In sa s'informar naven dallas 8 a. m. tiel telefon nr. 5 a Laax ed ei vegn era dau part allas principalas staziuns de vialfier.

6. Affons e mattauns, che portan costums era ord autras vischnauncas che Laax e Sevgein, ein supplicadas de prender part dil til, vegnend consideradas sco representantas dils Libers dado.

La fiasta de Laax.

Sonda proxima, la „Naschientscha de Nossadunna“, vegn ei celebrau a Laax il 500avel anniversari dil spindrament dils Libers sur igl Uaul de Flem dal domini dils conts de Werdenberg-Sargans. Quater onns suenter la fundaziun della Lìgia grischa, la sonda suenter S. Giacun digl onn 1428 han ils Libers cun 300 ducats en aur cumprau ora tuts ils dretgs, che ils conts de Werdenberg-Sargans possedeavan sur els. Da leu naven han els formau il cumin de Laax, entochen ch'els ein 1851 vegni uni cun Glion e la Foppa.

Cun cumpleina raschun vulan ils de Laax e Sevgein commemorar quei di impurtont en lur historia cun ina modesta, semplà, mo vengonza fiasta. E sco la scartira festiva vegn a demussar pli manedlamein han buca mo quellas duas vischnauncas motiv de festivar quei di, mobein era igl auter pievel en Surselva. Quei per duas raschuns. Primo udevan de quei temps, ed aunc in auter tschentaner suenter tier ils Libers de Laax buca mo ils habitonts dils numnai dus vitgs, mobein era biara glied ordeifer, ina gronda part dellas vischnauncas de Breil e Sumvitg e dasperas era numerusas familias en Lumnezia, a Sursaissa tudestga, Valendau, Castrisch, Sagogn, Ladir, Glion Falera, Duin e certamein era en auters loghens sursilvans. Biars habitonts de quels vitgs vegnan ad esser descendents dils Libers, che han avon 500 onns cun grond sacrifici de beins spindrau ora lur libertad.

Secundo ein ils Libers en Surselva stai de gronda muntada per la sort historica de tut nossa tiara. Els han duront tut il temps miez formau in element resistant de libertad, che ha impediù ils segneradis de seserrar e daventar territoris compacts. Els han plinavon, cun lur spért e lur condiziun pli libra, continuadamein inspirau ed influenzau era la glied suttamessa als divers segneradis spirituals e laics, promoviu lur dretgs ed independenza e sfurzau ils signurs ded ira per la via della miggeivladad e dellas concessiuns. Els ein stai in levon della libertad en nossa tiara, la quala ha bia d'engraziar ad els.

Perquei duei ils 8 de settember buca esser ina fiasta mo locala, anzi igl entir pievel sursilvan, tut tgi che sa e po, vegn a serender a Laax sonda proxima suenter miezdi per admirar leu bials maletgs ord nossa historia, applaudir plaids e produenziuns e s'entusiasmar per nies vegl ideal grischun: libertad e democrazia.

Cul pievel sursilvan vegnan era ils commembers della Romania, students, studiai e glied semplà, a serender quei di a Laax. Lur fiasta ei gie reunida cun quella dils Libers. Cun raschun. En nies pievel romontsch e ses defensurs ei il spért dils babuns seconservaus il pli intactamein. Perquei, Sursilvans, Romontschs e commembers della Romania, sin seveser a Laax sonda proxima!

GASSETTA ROMONTSCHA

Check post. X1501
Telefon Nr. 4

Prezi d'abonnemont: Per la Svizzeria annual fr. 6.—
per ¹/₂ ann fr. 3.—. Pigi jester fr. 11.— e de
pagar ordavon. Per midadas d'adressa 20 ct.

Prezi

d'inseraziun: Pil spazi d'ina lingia pintga de
o colonnas: pli Grischn 15 cts. Per auters
cantuns 20 cts. — Reclamas 70 cts. la lingia

Check post. X1501
Telefon Nr. 4

Compara mintg' jamna, la gievia sera

72. Annada

Expediziun: Stampa romontscha, Mustér

Fiasta centenara a Laax

Vegni Sursilvans a cumin
Il schumber Vus libers envida,
Vegni en quei liug, d'origin!
De libertad veglia solida!

Pilvermo! Ils Libers de Laax han capiu de festivar dign- e pompusamein lur V-avel centenari della libertad, ils 8 de settember 1928! In sulegl bi clar terlischava sur la biala contrada, sur las pradas verdas che s'extendan dallas spundas suleglivas viasi, ils uauls umbrivauns dallas spundas che tschinclan l'idillica avdonza, ils laghets terlischonts che dattan il num a quei bi vitg. L'entira vischnaunca fuva en vestgiu de fiasta decorada cun dascha, palma e mais, matgs e tschupials, bandieras e girlandas. Igl ei la fiasta della naschientscha de Maria. Gia tiel survetsch divin commemorescha il predicatur festiv, *Sur Flurin Camathias*, Andiastr, il grond di della libertad, explicont la vera e falsa libertad. Ed igl oreifer chor de baseglia de Laax, diregius dal sgr. *scolast Barclamiu Coray*, conta cun tut art musical ina greva e biala messa, la «Missa Stella Maris» da Filke. Suenten miezdi arrivavan las roschas de pelegrins: Ils Libers de Sevgein, Libers dado ord tuts cumins della Surselva, ils commembers della Romania, numerus vischins. In grond pievel suonda igl invit dil poet: «Vegni Sursilvans a cumin!» Gie, oz vegn ei fatg cumin, in cumin en honor e memoria dils venerabels antenats, ch'han acquistau a nus la libertad, buca cun crutschs e curschins¹⁾, buca cun fiug e spada, mobein cun pugns e patgs sin moda pacifica, pascheivla.

Il til da fiasta cun la cumpignia da mats. Ils schulchai portan gl'antierur tschiep blau e chepi dall'armada svizra, leutier caultschas alvas e carabiner. Ils scharshai ein vestgi cul chepi dils anteriurs guids svizzers e cun ina uniforma ord ils survetschs militars ellas Indias.

Quellas uniformas ein vegnidas finanziadas 1928 dil legat dr. Pieder Tuor e Murezi Cabalzar.

Igl ei biabein las 2 ½. La *musica de Falera* lai resunar sias melodias e fa tutta honor a siu dirigent sgr. *scolast Luregn Casutt*. In til plein veta e colurs, sco dal temps miez, umens e femnas a cavagl, setila atras vischnaunca: Dus herolds, igl imperatur Frideric Barbarossa, cun la segneria dil casti, finas dunschalas e loschs cavaliers, giunchers e baruns, la musica de Falera cullas compagnias de mats de Laax e Sevgein, geraus de cumin cun manti ner, che fa seriusa comparsa, purtaus da venerabels veterans d'otgont'onns e varga, las delegaziuns officialas dil cussegl pign, digl uestg de Cuera, digl Avat de Mustér, dils cumins sursilvans, la Romania e l'Academia dils students de Mustér, delegaziuns d'autras societads, massa pievel, las mattauns de Laax e Sevgein cun schlappa²⁾ e scussal fluriu. Il til salida il caplut de s. Clau sigl ur della nauscha Val de Laax, semeina tras la biala prada dil Con a Saissafratga al pei dil crest che purtava ina gada il losch casti de La(n)genberg, il plaz cumin. Dal crest salida ina bandiera giud las ruinas dil vegl casti.

A Saissafratga vegn tenu «cumin».

A Saissafratga, il vegl plaz ed impurtont liug de fiera dils Libers, pren mira, vegn oz fatg in ver cumin! Ils gaumers³⁾ cun capellina d'itschal sepostan entuorn la tribuna. Ils geraus occupeschan lur plaz d'honor. In salter⁴⁾ de brava comparsa damonda entuorn, schebein ils cauvitgs hagian «schau clamar cumin» tenor uorden e dretg usitau da vegl enneu. Sgr. *Dr. Rudolf de Toggenburg*, sco mistral «redivivus» dils Libers de Laax, en manti tgietschen de mistral, salida la tschentada, raqueta dals Libers de Laax e lur historia, declara la muntada della hodierna radunada e prelegia las veglias e venerablas pergameinas dils 1428 e 1434 che attestan e confirmeschan la libertad acquistada dal cont Rudolf de Werdenberg-Sargans cun in pagament de 300 ducats. – Cun l'exactadad digl erudit⁵⁾ della scienza e cun il fiug d'in patriot romontsch plaيدا sgr. Prof. *Dr. Pieder Tuor* dalla historia dils Libers de Laax, l'istoria ch'el ha perscrutau fundamentalmein cun sia dissertaziun doctorala ed ussa danovamein entras ina lavur egl «Ischi» de 1928 e siu excellent referat a Laax, che nus vegnin a publicar in extenso. La posiziun dils Libers de Laax ei stada d'eminente influenza e muntada per la libertad e democrazia grischuna. Sco ils heroxs de Tgalavaina, dil Rütli, de Trun e Vazerol lein nus era tener en honor ils umens de s. Giacun (31 de fenadur) digl onn 1428: Sia Grazia Segner Pieder de Pultengia, ils sabis e prus Clau Pultengia, mistral Gion Anselm (Sialm?), mistral Duff de Ladir, il cau dils Libers e lur prudents successurs. Simpaticamein, schegie per tudestg, porscha il cau della regenza, sgr. *Dr. Giusep Vieli*, ils salids ed auguris als «Libers de Laax» e lur entira tschentada. Era nus lein mantener ils gronds scazis dil pievel: l'indipendenza dagl exteriur e la segirezia egl intern. En piazza della veglia lutga vein nus oz il combat economic, ils combats d'ina classa encunter l'otra. Ils vegls duein esser exempel per la pacificaziun vicendeivla tras buna entelgientscha. Igl oratur salids la Romania e cun ella il romontsch, in bein che nus stuein mantener e cultivar. *Sur Gion Cadalbert*, president della Romania, engrazia in num della Romania alla vischnaunca de Laax per la buna accoglientscha e la biala fiasta comunabla, oz per il 500avel di de naschientscha de nossa libertad, dell'emprema republica retica. Cun in cauld appell recamonda el de cultivar il lungatg en casa e scola e baselgia, de sustener la Romania en siu operar e buca dar vi nies bein cultural: Il lungatg romontsch, sia litteratura e sia cultura! Sco quei ch'il davos cumin dils Libers de Laax (1851) ei vegnius serraus d'in representant dil vischinadi de Sevgein, aschia obtegn era quellaga in de Sevgein, sgr. *redactur Giusep Demont*, il plaid per concluder il cumin patriotic de Saissafratga. Durent 333 onns han ils de Laax e Sevgein formau il vegl cumin dils Libers de Laax. Dapi 77 onns, 1851, ein els uni cul cumin della Foppa.

La regurdientscha dil vargau ei aunc frestga avunda ch'ils beadis dil vegl cumin possien oz s'inflamar d'entusiasmus per lur veglia historia e biala tradiziun. Il cumin ded oz muossa ch'ils umens ein aunc oz bein a strada. La libertad ei ina feglia de nossas muntognas. Per ella han nos vegls contrahau prudentamein cun signurs ed imperaturs mo era battiu sanguinusamein, ella battaglia della Tgalavaina igl onn 1499, meins victoriusamein 400 onns pli tard ell'uiara dils franzos. Duront il temps della «Mediaziun» ei il cumin dils Libers vegnius unius cul cumin digl «Glogn» (1803), pli tard puspei vegnius restabilius, per lu vegnir unius cun la Foppa entras la constituziun de 1851. En in senn duei il vegl cumin vegnir mantenius, sco cuminonza per beins ideals, per nies lungatg mumma. Romontschs ein nos vegls stai e romontschs lein era nus restar! Culla canzun «A Trun sut igl Ischi» vegn la magnifica manifestaziun concludida.

Igl imperatur Frideric Barbarossa, cun la segreria dil casti, finas dunschalas e loschs cavaliers, giunchers e baruns.

Per deletg e variaziun han la musica ed il chor viril dau pliras stupentas producziuns musicalas denter las allocaziuns. Las duas canzuns novas «Il pesc» e la «Canzun dils libers Sursilvans», componidas alla posta per la fiasta da *Sur Joseph Bovet*, Friburg, sez presents il di de fiasta, fagevan gizzar las ureglias. In hosp de lungatg franzos, sgr. *Steinauer* de Friburg, ha sin invit dil mistral dils Libers schau resunar in magnific «Ranz des vaches» regurdond cheutras vid ils fervents amitgs della libertad ella Gruière. Ina gruppa d'affons ha representau la scena drammatica «Seregurdei» cun ina vivacitad, ch'il poet benedictin rev. *Pader Maurus Carnot*, sco l'entira tschentada ha giu plascher de mirar.

Il pievel da fiasta retuorna dil «Cumin» a Saissaftratga el vitg da Laax.

Returnai dal «Cumin» ein ils officials, ils commembers della Romania e numerus hosps seradunai el curtin dil hotel «dil Lag» (Seehof). In schabetg vess prest mess l'entira tschentada en tristezza. Per meglia survista ed acustica han ins giu prevediu de far plaid d'ina laupia dil hotel anora. Dal curtin meina ina pintga pun senza tschabergal sur in foss en casa. Vulend *Sur Canoni Michael Anton Alig*, plevon de Laax, serender silla laupia per arver la secunda radunonza e salidar la tschentada, entaupa el sin la pun pliras personas, fa in malpass e croda anavos el foss. Cun ina blessura el tgau, ina comba ed in bratsch dolent, vegn el menaus en casa. Il rapport dil medi – quater fuvan presents – ei staus consoleivels. Mo pér cura ch'il pazient ei vonzei sez sepresentaus han ins puspei pudiu sequietar. Sur Alig ei l'auter di vegnius transportaus el spital a Glion. Nus giavischein al pazient ina sperta e cumpleina reconvalescenza!

Tgei lein nus aunc dir dalla tschentada el «Seehof», dals plaids, telegrams e manifests, dallas produziuns della musica de Falera etc? La retorica retoromana sburflava cheu sco in ual montognard, la vivacitad dils oratur regurdava quasi vid ils temps dell'evla romana.

Il «Seehof», igl emprem hotel a Laax, construius igl onn 1880 da Gion Giusep Coray (1853-1913).

Sgr. Prof. Dr. Pieder Tuor, proclamaus «mistral perpeten» dils Libers de Laax cun grond applaus dil «cumin» per ses merets per la scrutaziun della historia dils Libers e per ses merets per l'organisaziun e buna reussida della hodierna fiasta, ha surdau il presidi al mistral effectiv sgr. Dr. Gion Darms, ch'ha diregiu cun inschign la secunda part della fiasta. Nus savein mo menzionar ils nums dils oreifers oratur: Sar Hercli Bertogg, predicant a Sevgein, *Sur Flurin Camathias*, che porta avon ina ballada dedicata alla fiasta, *Sur Prof. Dr. Gion Cahannes*, delegaus da Msgr. Uestg Georgius Schmid de Grüneck, impediud d'assister alla festividat, *Sur Prof. Joseph Bovet*, rev. Pader Maurus Carnot, representant della venerabla Claustra de Mustér, sgr. *mistral Gieri Cajacob* sco representant dils cumins, sgr. Prof. Dr. Pieder Tuor, ch'ha concludiu la festividat cun magnifica eloquenza engraziand a mats e mattauns de Laax e Sevgein, alla musica de Falera, insumma a tut tgi ch'ha collaborau per la biala fiasta. Nus savein mo menzionar ils simpatics telegrams de sgr. cusseglier nazional Dr. Julius Dedual e cusseglier guvernativ Gion Giusep Huonder, de sgr. Jachen Luzzi per la «Societad Retoromontscha, dell'«Uniun dals Grischs», las bialas brevs de Msgr. Uestg de Cuera e Msgr. Avat Beda Hopan de Mustér, ils bials fiugs della sera a Laax e Sevgein, il tucchiez en memoria della fiasta, l'illuminaziun digl entir vitg, la biala sera della Romania el hotel della «Posta», ils salids de plirs amitgs impedi (Rev. Pader Dr. Hartmann Theus ed auters), il survetsch divin della dumengia cun allocaziun de *Sur Prof. Augustin Giger*, Sviz, en memoria dils defuncts della Romania. En tut ina fiasta de profunda impressiun!

...

- 1) crutschs e curschins / Kniffe und Ränke
- 2) schlappa / Haube (Kopfbedeckung)
- 3) gaumer / Wächter
- 4) salter da cumin / Kreisweibel
- 5) erudit / gelehrt/Gelehrter